

XI ANIMALI LI KIENU JUŻAWHOM FIR-RIMEDJI POPOLARI

Informazzjoni miġbura minn fomm il-poplu

Guido Lanfranco

F'hafna mill-programmi li kellu fuq diversi radjijiet li kellhom il-faċilità tal-phone-ins kont norjenta l-kliem fuq sugġetti li dwarhom jistgħu jgħaddu l-esperjenzi tagħhom semmiegħa anzjani. Irrekordjajt u għamilt traskrizzjonijiet jew hadt notamenti ta' mijiet ta' interventi, fosthom hafna dwar il-medicina popolari jew rimedji mingħajr it-tabib. F'din il-ktiba qasira għazilt biss ftit minn dawk li fihom kienu jintuzaw annimali jew partijiet minnhom bħala duwa jew rimedju. Dawn li ġejjin qed jidhru fil-kliem dirett tal-*Informanti*.

Ġeru

"Il-mamà, kieku issa għandha mal-mitt sena, kienet tgħid li ġriewi tat-twelid, frieh, . . . Tgħid li kienet hadet qatgħa kbira u ommha marret takkwistalha zewġt iġriewi u għamlithomha brodu . . . Għall-meraq tagħhom." (*Mara ta' aktar minn 60 sena, 10-1-1996*).

"Missieri jirrakkonta, . . . Fi tfulitu, . . . Kieku għadu haj għandu xi mija u erbgħin sena illum!, . . . Darba kellu d-deni u kienu qattulu ġeru, kelb zghir, qasmuh min-nofs u qiegħeduh fuq sidru, . . . Hekk . . . biex jiġbidlu d-deni. Ġeru qal . . ." (*Raġel, Birkirkara, qabel mill-Hamrun, 17-1-1996*) (*Normalment kienu jużaw fenek fuq il-marid, imma fuq it-trabi zghar kienu jippreferu ġeru*).

"Għal xi qatgħa, nisma' lill-mamà tgħid, kienu jsajrulhom brodu tal-ġeru. Niftakarha 'l dik il-mara għax kienet kbira. Lit-tifla tagħha sajritu, u kellha tixorbu bilfors. Għalxejn bdiet twerzaq u tgħajjat 'Marridx nixorbu!' u hi trid tbellagħulha bilfors. Kienet qattilha qabel li l-brodu kien tal-ġeru. Għax niftakarha jiena, . . . iġri u twerzaq mal-bitha kollha għax ma tridx tixrob il-brodu tal-ġeru!" (*Mara, Hal Tarxien, 22-3-1995*).

Dan li ġej ma kienx rekordjat imma ktibt notamenti fuq li qaluli. Għall-marazmu (*) fit-tfal, mara xwejha kienet tissuggerixxi li tagħmel ilma jagħli fil-banju u tixhet fih ġeru maskil jekk it-tarbija tkun tifla. Meta l-ilma jibred taħsel lit-tifla fih. Jekk il-marid ikun tifel, l-istess, imma tixhet ġeru femminili fil-mishun jagħli. Wara dan kollu lill-marid tisqih ftit mill-istess ilma. (*Raġel, 10-8-1993*). (* *Il-marazmu hija debbulizza u telqa generali*).

"Jien anzjana. Darba kien hemm familja giet minn Tripli. Konna hadna qatgħa għax kien waqa' xi haġa. U din il-mara li giet minn Tripli kellha l-kelba bil-ġriewi, hadet tnejn minnhom, qatlihom, għamlithom stuffat, u tagħthomna nikluhom. Ma konniex nafu x'inhuma. . . . Għall-qatgħa . . . Din sajrituna kienet." (*Mara anzjana, 20-7-1993*)

Fenek

"Missieri, lil hija meta kien zghir, kellu sentejn u kien marid bil-milsa (*) kellu deni qawwi u zaqqu kienet intefnitlu. Kien hemm in-nannu, qatel fenek u, kif kien għadu shun poġġihulu fuq zaqqu, u d-deni nizillu għax hadu l-fenek." (*Mara, 14-9-2006*). (* *Ġieli kienu jgħidulha l-marda tal-bicca u fil-medicina bħala Lieshmania*).

Gremxula

Dan li ġej ma kienx rekordjat imma zammejt notamenti dwar dak li qaluli waqt intervista. Tfal neqsin mill-kakju kemm-il darba nosservawhom igermmu xi ġebli jew ġir. F'Għawdex kien hemm mara li kienet taqli tliet gremxuliet biex tfal b'nuqqas ta' kakju jieklu minnhom. Kienet thallas tliet habbiet 'l waħda lit-tfal li kienu jgħibulha gremxula; dawn kienu jaqbdhom bl-ingassa tal-hafura. (*Tercisio Scemi, Sliema, tfulitu f'Għawdex, 28-8-1993*).

Xahmet l-art

"Lil missieri darba, bi zball (*ghax hasbuh l-ispizjar*), marru xi tfal biex ibieghulu xahmet l-art haj. Ghax dak iz-zmien kienu jbieghuh lill-ispizjar għall-ingwent. Hu bagħthom għand it-tabib Mawrin; . . . Suppost għand l-ispizjar." (*Tessie Vella, Sliema, anzjana, 26-4-1995*). *L-ingwent kien jintuza għas-sahha tax-xagħar.*

Żagħruna

"Niftakar li ġol-hanut tal-mastrudaxxa (ghax ahna konna naghmlu l-karrettuni) kellna mdendel flixkun mimli biz-zejt taz-żagħruna, u kien dejjem hemm. Konna nixtru l-fwied tal-mazzola u nħalluh xi jumejn – tliet ijiem iqattar ġo zingla, niġbruh u npoġġuh ġo flixkun. U konna, min jaqta' sebghu jew iċarrat x'imkien, konna naghmlu lilu. . . . Taf kemm kien tajjeb . . ." (*Laurence Camilleri, Xewkija, 77 sena, 10-1-1996*).

"Iz-żagħrun, qisu mazzola, jehdulu z-zejt mill-fwied, għall-uġigh tal-ghadam, uġigh tal-muskoli. Tal-mazzola ħamra tal-fond. Tagħmlu ġo borża tal-plastik, thallih daqsxejn ghax-xemx fuq il-bejt jew biħa, ittaqqbu bil-labar tar-ras u thallih iqattar f'biegja tal-ħġieg. Is-sajjieda ta' Marsaxlokk jemmnu ħafna bih . . . Ili nafu xi tletin sena. Johroġ aktar minn disghin fil-mija zejt mill-fwied . . . Kwazi ma jibqa' xejn. . . . Dejjem jiskula . . . Jigi ċar daqs il-kristall. Għall-uġigh issaħħan naqra l-parti fejn tuġġhek jew toqġhod ghax-xemx, issaħħan naqra u tidlek bih." (*Frans Farrugia, Ghaxaq, 1-3-1995*).

Sangisug

"Il-papà kien jgħid li fi tfulitu kienu jinzlu l-biċċerija iġibu s-sangisugi.* Minħabba l-pressjoni . . . Ipoġġuhom wara għonqhom u jissikkawhom b'ċarruta. Dawk jieħdu d-demm tal-pressjoni jgħidu." (*Raġel ta' aktar minn 60 sena, 10-1-1996*). (* *Sangisug huwa għamla ta' dudu tax-xmajjar u l-ghadajjar ta' barra minn Malta, tawwali, jaqbad b'xoftu ma' ħalq l-annimali li jmorru jixorbu u jsoffilhom id-demm. Ġieli jsir qisu boċċa mimli bid-demm. F'Malta kienu jiġu ma' xufftejn barrin impurtati mill-Afrika ta' Fuq.*

"Jien naf sewwa fuq is-sangisugi. Il-papà tiegħi kien tabib fl-antik u kien iġib is-sangisugi mill-Italja. Kien iżommhom f'parti umda tal-ġnien, iżommhom ġo bombli kbar, minn dawk taċ-ċaqquf. Min kien ikollu l-pressjoni, . . . pressjoni qawwija. Kienu jiġu minn Malta kollha għalihom. Kien ibiegh minnhom tgħidx kemm. Kienu jkunu qishom boċċa s-sangisugi . . . Mbagħhad in-nies jagħmluhom fuq għonqhom . . . Il-mamà kienet iddurhom is-sangisug biex tara hemmx xi mejtin. Kienu jiġu minn kull parti n-nies. Il-papà tiegħi kien dilettant . . . Bejn iż-żewġ gwerer." (*Mara, Birkirkara, ta' 75 sena, 17-1-1996*).

"Ir-raġel tiegħi kont nisimghu jgħid fuq missieru, . . . Fl-antik . . . Is-sangisugi tagħmilhom wara għonqok. Dawk kienu jgibuhom mill-ħalq tal-barrin kont nisimghu jgħid. Kien jgħix barra minn Malta u kien iġibhom." (*Mara, Valletta, 17-1-1996*).

"Niftakar lin-nanna tgħid li n-nannu kellu puplesija u kienet tagħmillu d-dudu miegħu; sangisug. Għandi 68 sena. Il-mamà tiegħi kienet imrobbija man-nanna." (*Mara, ta' 68 sena, 14-9-2006*).

"Jien niftakar li n-nanna tiegħi kellha bħal puplesija. Għamlulha s-sangisugi u għaddielha. Xi ħamsa u sebghin sena ilu." (*Mara, 14-9-2006*).

"Nisma' lin-nanna tgħid li għal xi uġigh tal-widnejn kienu jagħmlu d-dudu . . . Sangisug, nismagħha tgħid . . . Biex jiġbed l-infezzjoni minn ġo widnejk . . . F'Hal Qormi. Forsi fuq barra tal-widna." (*Raġel, 22-3-1995*).

"Niftakar li nannuwi kien ħa xi ċmajra u qabdu deni kbir f'rasu . . . Jgħajjat biss . . . Beda jgħajjat: 'Irridu s-sangisugi!'. Ġabulu zewġ sangisugi mill-biċċerija, qabduhomlu ma' għonqu u, kif qabbadnihom, mill-ewwel raqad u spicċalu kollox. Ftit qabel il-gwerra . . . Kienu jsibuhom f'ħalq il-barrin." (*Raġel, 22-3-1995*).

"Meta xi hadd kien ikollu deni qawwi kienu jużaw is-sangisug, bħal dudu, u jagħmluh mal-ġilda ta' dak li jkun biex isofflu d-demm biex jinzillu d-deni." (*Mara, 15-3-1995*).

"F'Tunez, kienet tgħid il-mamà, min ikollu pressjoni għolja kienu jużaw is-sangisug, ipoġġuhom fit-tazzi tal-fintusa fuq id-dahar sakemm is-sangisuga taqbad mal-ġilda u tibda tixrob dak id-demm." (*Mara, 17-8-1993*).

"U meta kien ikollok xi ferita kienu jagħmlu sangisug. Dak, ġeneralment, min kien irabbi l-barrin. Meta johorġuhom biex jixorbu kienu jneħħuh mill-istonku tagħhom (*) u s-sangisug, niftakar, konna ntellgħuh

minn gol hawt minfejn jixorbu Fbarrin. Naghmluh go flixkun b'Filma. Cieli talbuhulna xi hadd. . . ' (Mara, 20-7-1993) C l-kunnu mqabbdin ma xuftajn it-barrin meta jgibuhom minn barra u jaqghu l-vaska.)

Ts-sangisug. meta kien ikollna d-deni **mi bur, kien jaghmilulna mtssieri. Kien ikollna Fbarrin, u kien jaqlaghhulu minn tahl iisien u b'sebghu...** Imbag ad kien ikollna d-demmi **mi mugh, ilium nghtdulhe tben ile, mtssieri kien jaqlaghhulu minn halqu dirett, mhux ji bru mill-ilma, ghax dawk kienu ji u minn barra. . . u kf kien jaghmilulna ma' dik iFlaqa li kien ikollna, kien jibda jihxien, jihxien, jikber;. . kien isir daqs ballun. Imbaghad kien jaqbd u jidfnu** (*Mara anzjana, Ha - abbu, 20-7-1993*)

Slitta

"Fg adam **tas-si ktenu ju awh xi a a ghalFghajnejn.**" (*Frans Farwija, Gaxaq, 1-3-1995*).

"Missieri kien jaghmel Fghadam **tas-si a li - iemel . . . Co g ajnu. I - iemel kellu ghajnu tu ghu. Kien jaqla' frak milFghadma tas-si a, jag milha frak u jaghmilha fghajn i -ziemel u ware fUt kien ifteqlu. Anki lin-nagha kien jag mlilhom,**" (Mara, 1-3-1995).

urkett tal-qarnlta

"Jiena kelli qamita (*) fghajnejja meta kelli tmien snin u niftakar li omni kienet tibghatni ghand mars xiha, tqleghdni g arrkobtejjja, tag milli - **urkett maFghatu fghajnejja (**)** u kienet tghid: 'Marija minn haddejha ia **Cesù** g adda minn dejja, qal 'l ommu Marija: 'X'ghandek?' Qaltlu: 'Ghandi Fqamit fghajnejja.' Qalilha: 'Mur fxatt iFba ar, hemm il-qamit jftaqar. Hemm seba' **mew iet jissejhu seba' xmajriet. . .'** **Santa Barbara, nehili din Fghamara. Santa Lu ija tini d-dawl u d-dija. Santa Margerita nehili Fghabra u Fqamita. Naqralek u ner a' naqralek (***) sakemm imur Fgherq minn fik u oFba ar immur narmik.'** Kelli tmien snin. **I - urkett keltu Ffbssa biFqamita fuqu; . . . I - umeq."** (*Mara, urrieq, 15-3-1995*). **C) Qamita hija manie** 8-g ajnajn mag rufa *fil-rrtadi ina* b aia Pterygium. **C*) I - urkett kianu jwa lu mieghu kghatu ta' bebbuxu tal-ba ar mag ruf fix-xjenza b aia Astraea rugosa.** Dan wiehed mili-bebbux li jkollhom b al ghatu biex jing alqu go qoxrithom. L-g atu (operculum) ta'dan il-bebbuxu g andu forma tkJher qisha ghajn g alhekk **ju awh fuq** l-g ajnajn. (***) Minfhk 'naqralek', normalment kul add jg id 'nirqik u nerga nirqik. 'Riqi huwa t-att li bih tipprova tne i l-mard. G al aktar dwar dan aral-krta tal-istess awtur Talb, brajbu u kiiem ir-riqi migbura minn fomm il-poplu* f 'L-Imnara' Nru.28 (2004) p.20-24.

Han ir l-art

"Missieri kellu l-artrite. **Mar ghand it-tabib taFhaxix (*) u dan qallu: 'Aqli frrt anar Fart' U missieri qlih go ta en. (**)** G orok bih **bi - ejt. Kien mariu l-u ig .'** (Laurence Camilleh, Xewkija, 15-3-1995). **C) Waked li ju a l- xejjex medicinali. (**)** Ghalkemm hawn qad **ju a s-singular** ik nia **ar kart Fdan ikka dejjem kienu jkun fi grupp.**

"Jien naf ohra fuq iFhnte er Fart. **FiFgwerra minn kollox kellna; tiftakar, anke Fh ie .f*) Ta' tfal li konna, ghalFh ie kienu jghidulna 'aqbad an ir Fart, aqsmu minn-nofs.'** Trfthu u jo ro lu qisu isfar u dellek fuq iF ie a. **Taf li kienet tmurt? . . . Tinxef... Tmur. . . Kemm issib hnie er Fart, aqsam u deltek."** (*Mara, San tljan, 15-3-1995*). **C) Merda fil- ilda libl-Ingli nghidulha 'ringworm'.**

"Ghar-rumati mu han ir Fart **Taqlih o - ejt u bi - ejt tieghu toghrok fejn ghandek ir-rumati mu jew artrite. U niftakar, darba wahda, missieri mar jidlikhom b'kollox . . BiF an ir Fart b'koilox, u ghamiu ahmar aktar milli kienl"** (*Laurence Camilleri, Xewkija, 10-1-1996*).

Hemm bosta annimall o ra (minn barra xejjex) Il jidda lu fffMedi ina popolari. Ghal dawn lkkonsulta Fktleb tahlstess awtur "Medi ina Popolari tat-tmg oddl fff-Giqtfer Maltin" (2001), 281 pa ni, Klabb Kotba Mattin /Midsea books.

@ Guido Lanfranco